

Ekonomické zákony. Typy hospodárstiev.

Obsah

Čo je ekonómia	2
Predmet a metodológia	2
Ekonomické zákony	3
1. Zákon vzácnosti a hranice výrobných možností spoločnosti ..	4
2. Zákon rastúcich relatívnych nákladov	6
3. Zákon klesajúcich výnosov	7
Typy hospodárstiev	9
Použitá a príbuzná literatúra	13

Čo je ekonómia

Definovať ekonómiu je možné mnohými spôsobmi. V každom prípade je to však spoločenská a historická veda. Základné črty ekonómie sú však zahrnuté v definícii Samuelsona: *Ekonómia je veda o tom, ako spoločnosť využíva vzácne zdroje na výrobu užitočných tovarov a ako ich rozdeľuje medzi rozličné skupiny ľudí.* V tejto definícii je totiž spomenutý najhlavnejší ekonomický zákon, zákon vzácnosti, a aj triáda základných ekonomických problémov, o všetkom bude reč neskôr.

Ekonómiu rozdeľujeme na *makroekonómiu*, ktorá skúma fungovanie ekonomiky ako celku, a *mikroekonómiu*, ktorá analyzuje správanie jednotlivých zložiek, ako sú odvetvie, firmy a domácnosti.

Predmet a metodológia

Rozlišujú sa dva prístupy k problémom hospodárskeho života: pozitívna ekonómia a normatívna ekonómia. *Pozitívna ekonómia* sa usiluje konštatovať a zhromažďovať fakty, ktoré popisujú skutočný stav a správanie sa ekonomiky. *Normatívna ekonómia* vyvodzuje závery a snaží sa nájsť odpoveď na otázku, aká by ekonomika mala byť.

Ekonómia je empirická veda a ako taká si vyžaduje vedecký prístup, k ekonomickým zákonom sa dopracúvame vedeckými metódami. Podľa Samuelsona je *pozorovanie ekonomických javov* a najmä ich historického vývoja jedným z hlavných zdrojov ekonomických poznatkov. Sledovanie dejín ekonomických procesov nie je však jediný postup. Ekonómia používa aj *štatistickú analýzu*, ktorá "dedukuje a predikuje určité formy ekonomického správania na základe východiskových hypotéz" (Samuelson). Zvláštnou formou skúmania sú *experimenty*, v ktorých sa skúma dopad istého izolovaného faktora na celkový výsledok ekonomiky.

Pri skúmaní economickej teórie rozlišujeme dva druhy metód: kvantitatívne a kvalitatívne. *Kvantitatívne metódy* súvisia s meraním a

vyjadrovaním ekonómie. Využívajú napríklad štatistiku, lineárne programovanie a modelovanie ekonomických procesov. *Kvalitatívne metódy* využívajú analýzu a syntézu, indukciu, dedukciu a pri opakujúcich sa javoch metódu abstrakcie.

Pri všetkých metódach je dôležitá schopnosť abstraktného myslenia a vyvarovanie sa subjektivismu a omylom. Napríklad pri analýze a porovnávaní ekonomických situácií je dôležité zachovať rovnaké podmienky (*ceteris paribus*). Často dochádza aj k logickému omylu *post hoc*: Skutočnosť, že udalosť A pozorujeme pred udalosťou B, ešte nepotvrďuje, že udalosť A zapríčinila udalosť B. Tvrdením, že „po udalosti“ znamená „v dôsledku udalosti“, sa dopúšťame omylu *post hoc*. (Samuelson) Ďalej si treba uvedomiť, že celok nie je vždy súčtom častí: K *chybnému usudzovaniu z častí na celok* dochádza vtedy, ak sa predpokladá, že to, čo platí pre časť, platí aj pre celok (*klam kompozície*).

Ekonomické zákony

Ekonómia používa pre svoje vyjadrovanie *ekonomické kategórie*. Sú to jej vedecké nástroje, teda logické pojmy, ktoré sú vyjadrením reálnych a historicky podložených javov a procesov. Zo skúmania opakovateľných javov a procesov vyvodzuje zákony. Ekonómia rozlišuje tri typy ekonomických zákonov, ktoré takmer vždy pôsobia súbežne. Sú to:

- všeobecné ekonomické zákony
- špecifické ekonomické zákony
- zvláštne ekonomické zákony

Všeobecné ekonomické zákony platia pre každý ekonomický systém, zatiaľ čo špecifické vysvetľujú len daný ekonomický systém. Zvláštne ekonomické zákony môžu platiť aj vo viacerých rôznych systémoch.

1. Zákon vzácnosti a hranice výrobných možností spoločnosti

Ekonomické statky neexistujú v neobmedzenom množstve a nie sú rovnako užitočné, z čoho vyplýva ich ekonomická vzácnosť. To spôsobuje, že spoločnosť musí rozhodovať, ako výrobné faktory rozdelí a aké statky bude vyrábať v akom množstve.

V podmienkach obmedzenosti výrobných zdrojov totiž platí, že každé rozhodnutie mať niečoho viac, je zároveň rozhodnutie mať niečoho menej. Cenou rozhodnutia je teda **cena alternatívneho výstupu** (*opportunity cost*), čo je cena ďalšej najlepšej alternatívy, ktorej sme sa zriekli.

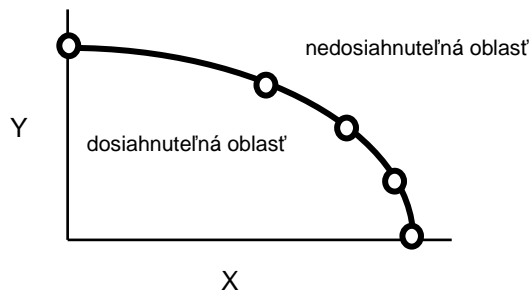
Pojem **hranice výrobných možností** (*production possibilities frontier*) ukazuje celý výber možností kombinácií, v ktorých môžeme produkovať myslené dva produkty. Je obmedzený stavom technológie a celkovými zdrojmi pre ich výrobu.

Príklad:

Pri daných výrobných zdrojoch produkujeme produkty X a Y. Možné sú nasledovné kombinácie:

Bod	Množstvo Y	Množstvo X
A	40	0
B	30	38
C	20	52
D	10	60
E	0	65

Potom tento graf znázorňuje hranicu výrobných možností:

Znamená to, že všetky možné kombinácie, ktoré by sa premietli do *dosiahnuteľnej oblasti* sú reálne (uskutočniteľné), tie ktoré by sa premietli do *nedosiahnuteľnej*, z dôvodu obmedzenosti zdrojov uskutočniteľné nie sú.

Zákon vzácnosti teda hovorí, že pri plnom využívaní výrobných zdrojov a pri zvyšovaní produkcie jedného produktu musí dochádzať k znižovaniu výroby druhého produktu. **Substitúcia** sa prejaví ako zákonitý dôsledok fungovania plne využitej ekonomiky (*zákon substitúcie*).

Stojí tu teda proti sebe na jednej strane obmedzené množstvo statkov, a na strane druhej neobmedzené želania spotrebiteľov.

Podľa Samuelsona: **Zákon vzácnosti** hovorí, že statky sú vzácne preto, lebo nedostatok zdrojov neumožňuje vyrábať všetky tovary, ktoré by ľudia chceli spotrebúvať.

S hranicou výrobných možností súvisí aj pojem *efektivity* produkcie. Efektivita znamená, že nedochádza k plytvaniu, prípadne, že zdroje ekonomiky sa využívajú čo najefektívnejšie na uspokojovanie potrieb spotrebiteľov. Produkcia je teda efektívna vtedy, keď spoločnosť nemôže zvýšiť output jedného statku bez toho, aby sa zní-

žil output iného statku. Efektívna ekonomika sa nachádza na svojej hranici výrobných možností.

Kľúčový význam má v ekonómii rozdeľovanie zdrojov medzi súčasnú (existujúcu) a budúcu spotrebu, pretože ovplyvňuje ekonomický rast. O ekonomickom raste môžeme hovoriť vtedy, ak je ekonomika schopná produkovať v budúcom období pre spotrebiteľov viac výrobkov a služieb. Vzhľadom na obmedzenosť výrobných zdrojov je veľmi dôležité rozhodnutie o tom, koľko zdrojov treba zabezpečiť na budúce potreby. Treba teda rozhodnúť proporciu medzi výrobou kapitálových statkov (strojov, zariadení, výrobných objektov, ...) a spotrebných statkov (potravín, odevov, ...). Rozhodnutie o pomere produkcie kapitálových a spotrebných statkov je v podstate rozhodnutím o *tempe ekonomického rastu*.

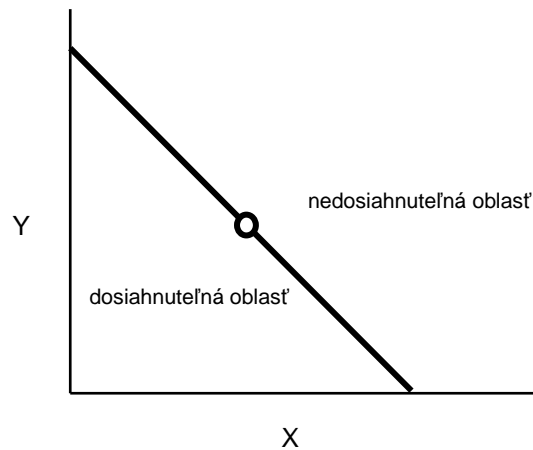
2. Zákon rastúcich relatívnych nákladov

Zákon rastúcich relatívnych nákladov vysvetľuje vykláňanie krivky grafu hranice výrobných možností smerom navonok. Keď sa naša firma rozhodla popri produkte Y vyrábať aj produkt X, musela znížiť produkcie Y o 10 jednotiek, aby tým zvýšila produkciu X o 38 jednotiek. Teda za obetovanie 10 jednotiek získala 38 jednotiek. Lenže pri znížení produkcie Y o ďalších 10 jednotiek, vzrástla produkcia X už len o 14 jednotiek, atď. S rastom produkcie X musí firma znižovať produkciu Y a teda výnosy X sú s ním stále menšie. Teda na získanie rovnakého dodatočného množstva jedného statku, sa spoločnosť musí vzdať čoraz väčšieho množstva iného statku.

Podstatou *zákona rastúcich nákladov* teda je, že zvyšovaním produkcie jedného výrobku cena alternatívnych výstupov každej ďalšej dodatočnej jednotky tohto výrobku vo všeobecnosti rastie.

Platnosť zákona nie je univerzálna, týka sa však veľkého množstva ekonomických aktivít, hlavne tých, kde si výroba vyžaduje špecializáciu technológie. Ak by firma vyrábala dva produkty, ktorých

výrobné zdroje a technológia na ich výrobu by boli rovnako výhodné, bol by graf ich hranici produkčných možností lineárny. Teda akákoľvek zmena rozsahu výroby jedného druhu, by sa dala kompenzovať zmenou výroby iného produktu v takom istom rozsahu.

3. Zákon klesajúcich výnosov

Zákon klesajúcich výnosov vyjadruje, že množstvo dodatočného outputu klesá, ak postupne pridávame jednotky nejakých inputov, pričom ostatné inputy zachováваме fixné.

Jednotky práce	Celkový output	Dodatočný output pridaný dodatočnou jednotkou práce
0	0	
1	2000	2000
2	3000	1000
3	3500	500
4	3800	---
5	3900	100

Predstavme si, že vlastníme pole o istej rozlohe. S nulovým inputom práce nedosiahneme žiaden output. Ak pridáme 1 jednotku práce,

vyprodukuje 2000kg kukurice. Rozloha pola zostane fixná, ale my vždy pridáme o jednu ďalšiu jednotku práce a budeme sledovať ako sa bude meniť náš output. Zistíme, že keď sme zvýšili input práce z 1 na 2, vyprodukovali sme pomocou tohto dodatočného inputu dodatočný output 1000kg, celkovo teda 3000kg. Dodatočný output dodanej jednotky práce je už však menší ako v prvom prípade. Ďalšie dodatočné jednotky pridávajú ešte menej dodatočného outputu, a tak stále ďalej - prejavil sa zákon klesajúcich výnosov.

Takto by to teoreticky mohlo ísť ďalej, až kým by prírastok inputu práce mohol output dokonca znížiť: na obmedzenej ploche nemôže produktívne pracovať neobmedzené množstvo ľudí (pracovných síl).

Zákon klesajúcich výnosov je dôležitý a často pozorovaný ekonomický jav, neplatí však pre všetky technologické postupy a nie v každej jeho fáze. Zákon sa môže prejavovať až po pridaní určitého množstva jednotiek inputov.

Podľa Samuelsona je konečne formulovaný takto: *Zväčšenie niektorých inputov, pričom ostatné inputy zostávajú konštantné, zväčší celkový output. Ale po dosiahnutí určitého bodu sa dodatočný output vyplývajúci z dodatočných dávok inputov stále znižuje.*

Treba zdôrazniť, že zákon klesajúcich výnosov sa presadzuje iba vtedy, ak sa mení objem len jedného výrobného faktora. V prípadoch, keď sa menia všetky výrobné faktory, dochádza k efektom trojakej povahy:

1. Ak outputy rastú rovnakým tempom ako inputy, presadzujú sa *konštantné výnosy z rozsahu výroby*. Príklad: ak na výrobu 1 omeliety potrebujeme 2 vajcia a na výrobu 2 omeliet 4.
2. Ak rast outputov predstihuje rast inputov, výsledkom sú *rastúce výnosy z rozsahu výroby*. Tento prípad sa opiera o úspory z veľkovýroby, delbu práce, špecializáciu.
3. Ak outputy rastú pomalším tempom ako inputy, dochádza ku *klesajúcim výnosom z rozsahu výroby*. Špecifickým príkladom sú dô-

sledky mimoriadnych klimatických podmienok na výsledky poľnohospodárskej produkcie.

Typy hospodárstiev

Základné problémy organizácie ekonomiky sú formulované v takzvanej triáde základných otázok:

- Čo vyrábať? - Aké outputy, v akom množstve, v akom období?
- Ako vyrábať? - S akými zdrojmi, pomocou akej techniky a ako kombinovať výrobné faktory, aby sme čo najefektívnejšie dosiahli outputy.
- Pre koho vyrábať? - A: akým spôsobom statky rozdeľovať?

Tieto tri ekonomické problémy, pred ktoré je spoločnosť postavená, sú univerzálne, ale spôsob ich riešenia je rôzny. Skúmaním mechanizmov, ktoré môže spoločnosť používať na alokáciu svojich obmedzených zdrojov sa zaoberá výskum *alternatívnych ekonomických systémov*.

V závislosti od toho ako ten ktorý systém vyriešil triádu základných ekonomických problémov, rozlišujeme tri, prípadne štyri typy hospodárstiev.

0. V primitívnych civilizáciách zohrávajú v hospodárstve primárnu úlohu zvyky, tradície a inštinkty. O riešení triády problémov spravidla rozhodujú tradície, ktoré prechádzajú zo starších generácií na mladšie. Napríklad v starovekom Egypte a dokonca ešte niekedy aj dnes prechádza remeslo z otca na syna. Dnes už je tento typ hospodárstva nedostačujúci a historicky prekonný.

1. **Trhová (voľná) ekonomika.** Opiera sa o princíp voľného podnikania a voľnej voľby, čím sa prikláňa ku klasickému prúdu (Smith). Jadro tohto systému tvorí *trh*, fungujúci na spolupôsobení ponuky a dopytu; a *systémy ziskov, strát, stimulácie a cien*, ktoré ovplyvňujú ponuku a dopyt. Výroba sa orientuje na

minimalizáciu nákladov a maximalizáciu zisku. Hlavným princípom je konkurencia, voľná súťaživosť medzi ponukou. „Firmy teda produkujú tie tovary, ktoré prinášajú najväčší zisk (čo), výrobnými technológiami, ktoré sú najmenej nákladné (ako) a spotreba ľudí sa riadi ich rozhodovaním o tom, ako minú svoje mzdy, ktoré dostávajú za svoju prácu a dôchodky, ktoré im plynú z vlastníctva majetku (pre koho).“ (Samuelson) Najväžšie problémy tohto typu sú nezamestnanosť, inflácia a ekonomická nespravodlivosť. (Lekachman) Stopercentná trhovú ekonomiku nikdy neexistovala. Najbližšie k nej bolo Anglicko 19. storočia, dnes sa tomuto typu azda najviac približuje ekonomický systém USA, i keď aj v americkom kapitalizme má štát dôležitú úlohu pri určovaní zákonného rámca pre ekonomický život.

- 2. Príkazová ekonomika.** Je založená na direktívnom usmerňovaní centrom, zväčša štátom. Vláda plánuje a robí všetky rozhodnutia čo a pre koho sa bude vyrábať, teda o výrobe a rozdeľovaní statkov. Príkladom tohto hospodárstva je dnešná Čína. Takáto vláda však podľa Samuelsona vonkoncom nemusí byť diktátorská, k plánovému hospodárstvu môže spoločnosť dospieť aj demokratickou cestou. Najhlavnejšie problémy v centrálne plánovanej ekonomike sú neproduktivita práce, byrokracia a vzácnosť mnohých spotrebiteľských statkov. (Lekachman) V extrémnych prípadoch môže dochádzať k tomu, že plnenie plánu sa stane prvoradé aj pred uspokojovaním potrieb spotrebiteľov.
- 3. Zmiešaná ekonomika.** Uvedené formy hospodárstva sú len teoretické, žiadna z nich v svojej absolútne čistej forme neexistuje. Všetky moderné ekonomiky majú dnes charakter zmiešanej ekonomiky, kde jadro tvorí trhovú systém, dochádza ale k normatívnym zásahom štátu. (Podľa Galbraitha má štát zasahovať do výroby, aby sa zabránilo recesii.) Ide teda o hospodárstvo s prvkami trhu, príkazov a zvyku, kde si však trh zachováva do-

minantné postavenie. Podľa Friedmana nemôže byť výroba efektívna ak je neefektívna štátna byrokracia.

Zmiešaná ekonomika dnes vystupuje v podobe *sociálneho trhového hospodárstva*, ktoré sa niekoľko desaťročí úspešne uplatňuje vo vyspelých hlavne západoeurópskych krajinách. Jeho najdôležitejšie znaky sú sloboda a nedotknuteľnosť súkromného vlastníctva, voľná konkurencia a odmietanie monopolov, ktoré ju narúšajú a voľná tvorba cien pričom štát si ponecháva niektoré funkcie a spolupodieľa sa napríklad na tvorbe cien, veľkosti a štruktúry trhu pomocou daní, prípadne pomocou subvencií alebo dotácií určitých subjektov trhu. Štát by nemal narušovať pôsobenie trhového mechanizmu, jedine napomáhať jeho bezproblémovému fungovaniu a *spolupodieľať sa*, dalo by sa povedať *dozerať* nad zabezpečovaním efektivity výroby a ekonomického rastu. Svojimi zásahmi *predchádzať* krízam.

Príkladom pre *sociálnu demokraciu* sú škandinávske štáty, hlavne Švédsko. Švédsky štát organizuje hlavnú časť svojej výrobnej aktivity v súkromnom vlastníctve, ale pritom ju úzko reguluje, zasahuje do nej, aby ochraňoval zamestnanie robotníkov a redistribuoval podstatné časti zisku a veľkých individuálnych príjmov medzi vrstvy s nízkymi príjmami.

Na druhej strane, bývalá Juhoslovanská socialistická republika dávala od päťdesiatych do osemdesiatych rokov príklad pre *liberálnu socialistickú spoločnosť*. Aj keď komunistická strana dominovala, cenzúra bola mierna, emigrácia nízka, náboženstvo bolo vyznávané slobodne a ucelená kombinácia štátneho vlastníctva, robotníckej vlády a súkromného podnikania vykazovala porovnateľne prosperujúcu ekonomiu.

Uprostred každej ekonomiky rozlišujeme tri *základné ekonomické subjekty*, ktoré v ekonomike spolupôsobia.

1. *Domácnosti* sú ekonomické jednotky charakterizované spoločným vlastníctvom majetku, spoločné poberanie príjmov a spoločné prijímanie ekonomických rozhodnutí. Trhové vzťahy sa rozvíjajú mimo ich rámec. Na trhu vystupujú na jednej strane ako kupujúci tovarov a služieb, na druhej strane ako predávajúci výrobných faktorov.
2. *Firmy* sú podnikateľské jednotky, ktoré nakupujú výrobné faktory, aby ich použili na produkciu finálnych výrobkov a služieb, ktoré predávajú domácnostiam.
3. *Štát* sa tiež zúčastňuje na vytváraní dopytu po tovaroch a službách a to pomocou štátnych zákaziek. Prostredníctvom produkcie v štátnych podnikoch sa podieľa aj na vytváraní ponuky. Od domácností a firiem poberá dane, ktoré používa na realizáciu transferových platieb. Dozerá nad vývojom ekonomiky, zabezpečuje produkciu verejných statkov a služieb, podieľa sa na riešení ekologických problémov, rieši otázky obrany, bezpečnosti a vzdelania, atď.

Použitá a príbuzná literatúra

- P. A. Samuelson/W. D. Nordhaus: Ekonómia I., 1992
- Hontyová a kolektív: Ekonomická teória, III. vydanie, 1997
- Hayne: Ekonomický štýl myslenia
- Hontayová, Lisý, Satková: Základy ekonómie a ekonomiky, 1996
- Microsoft Encarta 96: Encyclopedia of Economics (contributed by: Robert Lekachman)